

Somogyi László

AZ ÉHES BUDAPEST

DOI 10.35402/kek.2026.3.17

Az első világháború kitörésének 100. évfordulójának alkalmából számos elemző, feltáró, bemutató szakmunka született, amelyek a Nagy Háború történetét, hatásait különféle aspektusokból vizsgálják. Umbrai Laura könyve – bár a centenáriumi időszakon túl – is ebbe a folyamatba illeszkedik, amely hiánypótló módon mutatja be a főváros háború alatti közellátási és közélmezési történetét. A szerző fő kutatási területe Budapest szociális viszonyainak és intézkedéseinek története a dualizmus korától a 20. század első feléig, különös tekintettel a lakhatásra és a közélmezésre. Munkái között szép számmal találhatók az első világháború időszakára vonatkozó írások, ezen belül is elsősorban a lakhatás és a közélmezés került érdeklődésének homlokterébe. Számos szakkikket és több önálló könyvet írt a témakörben.

A 14 fejezetre osztott munka gerincét az alapvető élelmiszerek a háborús Budapesten történő beszerzésének, elosztásának bemutatása jelenti. A kutatás elsődleges forrásai a főváros tanácsának iratai (BFL IV. 1407.b. Tanács ügyosztályok központi irattára 1873-1929.), statisztikai évkönyvek, valamint a korabeli sajtóban megjelent cikkek. A felhasználott levéltári forrás információértékét emeli, hogy abban több korabeli hivatallal és szervvel, illetve egyszerű állampolgárokkal való levelezés, valamint átirat, jelentés stb. található, amelyek további kutatási témával szolgálhatnak (például segítségükkel részben tanulmányozhatjuk a háború alatti besúgásokat).

A kötet első negyedében a szerző áttekinti a háborút megelőző évtizedek közélmezési rendszerét, kiemelve a főváros vezetésének aktív gazdasági szerepvállalását és az autonóm élelmiszer-ellátásra való törekvését, ami egyedülálló volt a korban. Ezt követően kontextusba helyezi az élelmezési politikát, szemlélítve, mi vezetett a Központi Hatalmak (elsősorban Németország és Ausztria) élelmiszerválságához, amelyet a háború gyors és magas inflációval gerjesztett, és amely hatással volt a társadalom életszínvonalára és a táplálkozás minőségére is. A magyar (de minden bizonnyal az osztrák és a német) egyszerű városi polgárnak a háború alatt a folyamatos és általános élelmiszerhiánnyal, sorban állással és a feketepiac megjelenésével kellett szembenéznie. A hiány két fő forrásból táplálkozott: a megtermelt élelmi cikkek jelentős része a hadseregnek jutott, másrészt a háború kitörésével megszűntek a korábbi nagy volumenű importcsatornák. Fontos adat, hogy a budapesti lakosság helyzete – összevetve egy berlini vagy egy bécsi lakossal – az elviselhető határán volt.

A háború alatt a fővárosi közélmezési megszervezésének eredményeként jöttek létre azok a szakbizottságok és hivatalok, amelyek a megfelelő elosztás elvárásának akartak eleget tenni. Az intézkedések között szerepelt az ellátottak és ellátatlanok definiálása, az egyes termékek allokációjára koncentráló központok megszervezése, valamint az Országos Gazdasági Bizottság felállítása. A városi

lakosság mellett a főváros erőfeszítéseket tett a kiemelten fontos ipari munkásság élelmezésére is. Az elszabaduló árakat a hatóságok ármaximálással próbálták kordában tartani, ami viszont a feketepiac és az ezzel összefüggő hatósági ellenőrzést kijátszó technikák megjelenéséhez vezetett. A különféle intézkedések nem szüntették meg a drágaságot előidéző áruhiányt, a készletek tovább csökkentek, és megjelentek a jegyre kapható élelmiszerek.

A könyv gerincét az alapélelmiszerek (liszt/gabona, zsír, hús, tej, illetve zöldség-gyümölcs) elosztására létrehozott hivatalok tevékenységének ismertetése és a beszerzésre-elosztásra kidolgozott módszerek adják.

A lakosság gabonával és liszttel való ellátását a kormányzat és a főváros is a szabadpiac kihagyásával kívánta megoldani. Mivel a lakosság ellátására alkalmas lisztfélek beszerzése nehéz volt, olyan kényszer szülte újítások jelentek meg, mint például a kukoricaliszt használata, amely azonban még a háborús körülmények és a használatát propagáló erőfeszítések ellenére sem talált elfogadásra a lakosság körében. A húshelyzetet a főváros az 1915 nyarán bevezetett hústalan napok mellett saját sertéshizlaldával, a Húskereskedelmi Rt. létrehozásával és saját állattartó-telepek üzemeltetésével igyekezett megoldani. A piacokon megjelentek az olyan húsfeleségek (pl. lóhús, bizonyos belsőségek), amelyek fogyasztása elől a háborút megelőzően bizonyos társadalmi rétegek mereven elzárkóztak. A zsírellátás területén megjelenő alternatív megoldások (olívaolaj, olvasztott marhafaggyú) vegyes reakciókat váltottak ki a fővárosiakból.

Az alapélelmiszerek közül a tejjel való ellátás a háború elején jól működött, azonban a kontinentális blokádnak miatt hamar összeomlott. A tej minőségének biztosítása volt az egyik legnagyobb kihívás, hiszen a tejet a piac egyes aktorai gyakran felvizezték, lefőlőzték, valamint a romló vasúti szállítási körülmények sem kedveztek a tejkereskedelemnek. A kereskedelmi trükközések elkerülésére az ármaximálás és az ún. tej-razziák szolgáltak. Az olyan tejtermékek, mint a vaj, túró és a sajt előteremtése is komoly kihívást okozott, amit különféle minőségi osztályozásokkal próbáltak az illetékesek elérni. A tejtermékekkel foglalkozó rész egyik legérdekesebb adaléka kétségtől a hadimargarinnal foglalkozó egység.

A szerző egy teljes fejezetet szentel a budapesti vendéglátóipar háborús közegben való bemutatásának. Az egyes alapanyagok használatát szigorító/tiltó rendelkezések feszültséget generáltak az iparági szereplők között (pl. a pékek feljelentették a cukrászokat tiltott alapanyag használata miatt), ugyanakkor felvirágozott a büfék és büféautomaták rendszere. Az éttermekben bevezették az ún. „polgári terítéket”, ami a középosztály hangulatát volt hivatott javítani, bár az élelmezésben mutatkozó nehézségek egyre inkább átjárhatóvá tették az osztályok közötti távolságot az étkezés terén (is).

A katonaság és a lakosság zöldség- és gyümölcskészletének biztosítása országos hatáskörű részvénytársaság feladata volt. A fővárosnak csekély beleszólása volt az elosztásba, így inkább az alapprobléma – a termények nagy

1 Umbrai Laura: *Az éhes Budapest. A lakosság élelmezése a fővárosban az első világháború alatt*. Budapest Főváros Levéltára, 2024. Budapest. 434 p. ISBN: 9786155635267

tételben történő felvásárlása és a városból való kiszállítása – megoldására törekedett, mely a társadalmi béke és a közrend fenntartása miatt is kiemelt fontosságú volt. A szerző megjegyzi, hogy a piac volt az a háborús köztér, ahol leginkább láthatóvá váltak a társadalmi feszültségek, különösen a kofák és az egykori polgári középosztály („kalaposok”) között. Az elosztási probléma megoldására abban – az egyébként csak töredékeiben megvalósuló – Ziegler-Pernyési-féle reformtervezetben látták a kiutat a szakemberek, amely részletesen is bemutatásra kerül a könyvben.

A városvezetés logisztikai szervezőképességét dicsérte a Községi Terményraktár és bolthálózatának kialakítása. Szintén a logisztikával és az átláthatóbb elosztásra tett kísérlettel volt összefüggésben az élelmiszer-igazolványok 1917 végén történő bevezetése, illetve az eredményesebb közellátás reményében megjelent újítási kísérlet, a körzetesítés (rayonálás).

A város vezetésének egyik legfontosabb feladata azoknak a piacok felkutatása volt, ahonnan élelmiszert lehetett vásárolni. Erre jó lehetőség mutatkozott a megszállt orosz-lengyel és szerb területekről, ebben azonban a magyar fővárosnak a császárvárossal kellett „versenyezni”. A hús pótlására a vadhús, a hal, a tartósított húsok (konzervek) és a lóhús jelentettek lehetőséget, ez utóbbit elsősorban a szegényebb rétegek fogyasztották.

Umbrai Laura könyvének befejezésében kiemeli, hogy az első világháború alatt az élelmiszer stratégiai cikké vált a pénz inflálódásával szemben, ami egyfajta „éhezők viadala” állapotot eredményezett. Az állam feladata az volt, hogy biztosítsa a front ellátását, miközben a hátszágban is fenntartsa a közellátást a társadalmi béke érdekében, ami a véges készletek miatt megszorításokat és készleletelosztási beavatkozásokat tett szükségessé. A fokozódó élelmiszerhiány felszínre hozta a békeidőben szunynyadó társadalmi feszültségeket (például Budapest-vidék, középosztály-falusi termelő), amelyek a háború második felében felerősödtek. Ugyanakkor fontos tény, hogy a magyar gazdaság agrárjellegének és a közéleti üzemszerűnek köszönhetően a budapestiek viszonylag jobban éltek, mint például a bécsiek.

A szerző felülvizsgálja a központi hatalmak fővárosaiban dúló éhínség topozát is: a legújabb kutatások szerint

Berlinben és Bécsben nem volt közvetlenül az éhezéssel összefüggő tömeges halálozás, az élelmiszeri problémák sokkal inkább a spanyolnáthával szembeni legyengült immunrendszerben vagy pajzsmirigybetegekben érhetőek tetten.

Annak ellenére, hogy Magyarország szintén komoly nehézségekkel nézett szembe a hátszág élelmiszerét illetően, a magyar kormány a hadsereg ellátására tett vállalását a háború ideje alatt mindvégig teljesítette. Ettől függetlenül az élelmiszeri problémákból fakadó elégedetlenség erősen átpolitizált kérdés volt. A könyv röviden tárgyalja az Ausztriát háttérbe szorító „önző” magyar mentalitás topozát az élelmiszer-elosztásban, és a kvótarendszer (a Monarchián belüli tehermegosztás) mentén vezeti le, miért sorolta a magyar kormány a harmadik helyre a hadsereg és a hátszág után az Ausztriának szánt szállítmányokat, megállapítva, hogy a válasz sokkal összetettebb, mint ahogy azt a külföldi szakirodalom tárgyalja. A jelenséget a korabeli politikai és gazdasági térbe helyezve a szerző kiemeli, hogy a fővárosi élelmiszer-beszerzést nehezítette a bécsi és a német bevásárlási monopólium is.

A könyv egészét tekintve elmondható, hogy az egyes fejezetekben taglalt, olykor szárazabb gazdasági elemzéseket, leírásokat színesítik a személyesebb hangvételű források, amelyekkel a szerző közelebb hozza az olvasóhoz, mintegy emberibbé teszi az alapvetően gazdasági és közvetve társadalmi szempontból elemzett történeteket.

A fejezeteket korabeli fotókkal illusztrálták, ezen kívül a könyv végén számos fotográfiát és rajzot láthatunk a korabeli Budapest közéletével kapcsolatos intézményeiről, színtereiről (például a Vásárcsarnok vagy a községi kenyérgyárat). A könyvet komoly bibliográfiai rész zárja, amely a magyar mellett főleg angol és néhány német nyelvű szakmunkát is tartalmaz.

Umbrai Laura könyve olyan adatgazdag munka, mely méltán büszkélkedhet az Év Levéltári Kiadványa 2024 díj II. helyével. A könyv jól érzékelteti a felelős hatóságokra nehezedő emberfeletti erőfeszítést, amelyet a főváros vezetői tettek a háborús hiánygazdaság hatásainak mérsékléséért. Érzékletesen mutatja be, hogy a közellátás a világháború alatt viszonylagos biztonsággal történt, és bár a háborús összeomlás sok mindent maga alá temetett, a főváros lakosságának élelmiszeréért felelős szereplők tevékenysége sikeresnek volt mondható.